

*др Владета Станковић,
ванредни професор Правног факултета у Београду*

WILLIAM PETTY — ОСНИВАЧ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ

Прошла су три века од смрти оснивача класичне буржоаске политичке економије сир Вилијема Петија (William Petty, 1623—1687). Овај велики мислилац XVII века био је изузетан по начину живота, бројним занимањима, познаницима и пријатељима са којима је комуницирао и пријатељевао, а надао се по снажној и разноврсној мисли коју је оставио и начину излагања свог научног дела. Зато је Маркс и рекао да је Пети један од „најгенијалнијих и најоригиналнијих економских истраживача“. Његова генијалност проистиче из зачуђујућих резултата до којих је дошао научно промишљајући бројне видове људског живота — постављајући овим основе многих научних дисциплина, чиме је превазишао XVII век — док се његова оригиналност може објаснити условима и временским раздобљем у којима је живео — (капитализам тек настаје у најразвијенијим земљама Европе, а економска наука је још неразвијена) — што му је омогућило да на самосвојан начин покрене економску мисао о новој човековој ери. Научном духу политичке економије биће потребно двоековно улагање дотад невиђених интелектуалних напора да прогумачи суштину феноменологије капитала, његове бројне односе производње и економске категорије које их теоријски изражавају.

Пети се бавио многим пословима: био је сукнар, мерник, поморан, земљорадник, професор анатомије, лекар, професор музике и економски мислилац. Стално је био окружен најпознатијим научницима и књижевницима свога времена и био један од оснивача Краљевског друштва (Royal Society).

Због своје богате, оригиналне и пионирске економске мисли, којом је у многим областима превазилазио своје време и антиципирао бројне проблеме који су још и данас у жижи економских истраживања, Петија су изузетно уважавали његови савременици.

Раздобље Петијевог живота обележено је првим облицима егзистенције капиталистичког начина производње. Основни капиталски односи производње још нису потиснули феудалне односе, њихово испољавање није добило све облике либералног капитализма, а за откривање суштине капитала (основног односа производње) треба тек да се развије снажнија материјално-производна основа и дуго научно трагалаштво плејаде економских мислилаца и филозофа XVIII и XIX века, како би се изградио одговарајући научни метод.

Петијева економска мисао је углавном садржана у његовим најважнијим делима (1): *Political Arithmetick* (*Политичка аритметика*, која је, вероватно, написана 1672), *A Treatise of Taxes and Contributions* (*Расправа о порезима и контрибуцијама*, 1662), *Political Anatomy of Ireland* (*Политичка анатомија Ирске*, 1672) и *Quantulumcumque Concerning Money* (*Нешто о новцу*, 1682). Његово економско дело карактерише дубок захват и ширина погледа која за читав већ неће бити надмашена у економској науци. Петијеви најзначајнији доприноси економској мисли су у областима метода економске науке, теорије вредности, монетарне економије, најамнине и земљишне ренте.

Петијева метода истраживања економске стварности и метода његовог излагања биле су нове. Заправо, метод економских наука, (као уосталом и друге видове богате економске проблематике), нико пре њега није дубље изучавао и изграђивао. Његови претходници, па и савременици (меркантилисти), у проучавању економске мисли били су, пре свега, привредници практичари који су се бавили трговином и само узпред, дескриптивном методом, излагали економску стварност, задржавајући се код ове превасходно на спољној трговини и настојећи да препоруче мере које би требало предузимати ради повећања богатства. Они су, посматрајући поједине појаве, долазили до извесних закључака, али је тај њихов метод био емпиријске природе.

Снажна Петијева склоност за дубоку анализу реалних економских кретања и бројна детаљна испитивања основних области привредног живота, (а не само трговине), одвојили су га од тада владајуће меркантилистичке мисли и омогућили му да економију научно утемељи.

У свом раду *Political Arithmetick* Пети на следећи начин описује сопствено поимање начина економских истраживања: „Мјесто да употребљавам само поредбене и суперлативне ријечи и интелектуалне аргументе“ — каже Пети — „покушао сам да се изразим у бројевима, тежинама и мјерама; да употребљавам једино аргументе здравог разума и да разматрам једино такве узроке, што имају видљивог темеља у природи“ (2). Овај начин изражавања, признајемо, неуобичајен за XVII, чак и потоњи, XVIII век, представља зачетак новог — математичког метода изражавања економске мисли, који ће тек делом Хермана Готсена *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln fuer menschliches Handeln*, (1854) дубље закорачити у област математичког метода. То је један од значајнијих Петијевих доприноса развоју економске методологије, који је — посматрано са њених првих нагвештаја — XVII век уопште могао да допусти овом изузетном интелектуалцу.

Следећи велики значај Петијевих истраживања је у оснивању статистичке науке. Он је, заправо, први економист који је развио ову „сестринску грану политичке економије“ (3).

(1) Пети је, за оно доба, био веома плодан и разноводан писац. Његова укупна дела издана је Charles H. Hull у два дела под насловом *The Economic Writings of Sir William Petty*, Cambridge, 1889. Према том издању два Петијева рада превео је наш познати економист др Слободан Штампар у књизи *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 189—273.

(2) *The Economic Writings of Sir William Petty* (изд. С. Н. Hull, 2 свеска, 1809), св. I, стр. 244. Цитат и фуснота преузети су из Ерик Рол, *Повијести економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, стр. 79.

(3) О Петијевом уделу и у оснивању статистичке науке говори Е. Рол у свом делу *Повијест економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, стр. 79.

Поред тога што се држао свог прогласа о емпиризму, Пети се често служи апстракцијама којима испитује суштину реалних кретања, јер „у суперструктури и пракси постоји много различности и замршености“ (4).

Имајући у виду начин испитивања реалних појава, као и начин закључивања којим је Пети подигао економију на степен науке, С. Штампар каже: „Он је увијек пажљиво испитивао чињенице и тек на темељу таква потанког испитивања изводи је своје закључке, које је затим примјењивао на поједине случајеве, да би установио њихову праву природу. Тиме је он економију подигао на степен науке“ (5).

Најзначајнији Петиев допринос развоју економске науке су његова разматрања вредности, иако у овој области не врши своје најсложеније економске анализе, јер овај проблем, чини нам се, није сматрао кључним, што се види већ из самог ситуирања феномена вредности. О њему он говори више узгред: у једној краткој дигресији о ренти, расправи о стварној и политичкој цени робе, о најамнини, о казнама. Он ту дотиче проблем вредности више интуитивно а не концепцијски унапред, јер му је пажња усредсређена на порезе, новац, ренту, најамнину и др. На основу свега, а посебно његовог децидираног и веома једноставног и дубоко промишљеног суда „да је рад отац и активни извор богатства, као што је земља мати“ (6), Пети се с правом сматра зачетником теорије радне вредности.

У трагању за одговором на питање колико енглеског новца вриједи то жито или рента, Пети преко хипотетичког случаја анализира вредност и цену и долази до суштинске одредбе појма вредности. „Нека неки човјек отпутује у земљу, у којој има сребра, нека га тамо ископа, рафинира и нека га однесе на исто мјесто, гдје је други човјек посијао своје жито. Нека га искује у новац итд. и нека иста особа, док ради за сребро, скупуља и храну за своје нужно уздржавање, и набавља одијело итд., тврдим да се сребро једнога мора сматрати исте вриједности као жито другога. Сребро нека можда износи двадесет унца, а жито двадесет бушела. Одатле излази да цијена бушела тог жита износи унцу сребра“ (7). И даље: „Ако нетко може да ископа на перуанском тлу и доведе у Лондон једну унцу сребра у исто вријеме, за које може произвести бушел жита, онда је једно природна цијена другог. Но ако због нових и погоднијих рудника нетко може добити двије унце сребра исто тако лако, као што је прије добио једну, онда ће жито бити исто тако јефтино уз цијену од 10 шилинга по бушелу, као што је било прије уз цијену од пет шилинга *seateris paribus*“ (8).

Већ у наведеним ставовима се помињу неопходни елементи за дефинисање суштине вредности и концептирање теорије радне вредности и успоставља природан (логички) међусобни однос између категорија као што су: новац, рад, сребро (као новчана роба), вредност, цена и др. Пети је с овим просуђивањем на прагу теорије радне вредности, односно „... долази до спознаје да у основи робне вриједности лежи људски

(4) Види хрватски превод „Расправа о порезима и контрибуцијама“ у књизи *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“ 1952, стр. 220.

(5) С. Штампар у раду „Развој политичке економије до Адама Смита“, који представља Увод у књигу *Економисти XVII и XVIII столећа*, стр. 45.

(6) *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 240.

(7) *Исто*, стр. 219.

(8) *Исто*, стр. 225—226.

рад, те у својим излагањима полаже темеље прве примитивне *радне теорије вриједности*" (9).

Иако је сматрао да природну цену жита одређује количином рада и да је вредност сребра обрнуто пропорционална производности рада у рудницима сребра, Пети није успео да реши унутрашње противречности робе, јер му је за то недостајало учење о двојаком карактеру рада садржаном у роби и разликовање вредности од облика њеног изражавања.

Укратко, Пети није дао целовиту теорију радне вредности. Оно што је он урадио у овој области више је прилог или зачетак теорије радне вредности, која ће након доприноса плејаде енглеских мислилаца XVIII века, посебно у делима А. Смита (1723—1790) и Д. Рикарда (1772—1823) добити потпунији и доследнији израз, и коначан облик у Марксовом учењу. Пети је дао више елементе за теорију радне вредности, него што ју је формулисао.

Иначе, постоје у науци изричите судови о „Петијевој теорији вредности“ (10). У одређеном смислу ми га чак не сматрамо ни претечом теорије вредности, јер је то по нашем мишљењу био Аристотел (11), који је стварао два миленија пре Петија, што наравно, нипошто не умањује огроман значај Петијевог промишљања вредности за развој теорије радне вредности.

Посебно место у Петијевом учењу заузима монетарна област у којој чини значајан допринос економској науци. Категорије новца и цене постављене су и код Петија на здраву основу радне вредности. Пошто је новац (сребро) у суштини роба, по њему, цена расте зато што се у истом радном времену може произвести више сребра, будући да вредност новца пада услед повећања производности рада.

Пети је у многоме превазишао меркантилисте ослобађањем новца од претеране улоге коју су му придавали, (јер су меркантилисти, изједначавајући га са капиталом, сматрали новац по себи продуктивним). О комплексној природи новца и функцијама које он врши, најбоље говори следећи Петијев став: „... тврдим да постоји одређена мјера и размјерни дио новца, који је потребан за вођење послова једног народа, и да је на штету народа, ако га има више или мање. Управо као што постоји одређени размјерни дио farthinga, који је нужан у трговини не мало за размјену сребрног новца, и за изравнавање таквих обрачуна, који се не могу урадити мањим сребрним комадима... Будући да се размјерни дио броја farthinga, који су потребни у трговини, има од редити према броју људи, учесталости њихових размјена, и углавном према вриједности најмањих сребрних комада новца, онда се на сличан начин има исто тако одредити размјерни дио новца, који је потребан за нашу привреду, према учесталости размјена и према величини плаћања, која се иначе по закону и обичајима обично врше“ (12). Овим је Пети зачео учење о функцијама које новац има као мера вредности.

(9) А. Драгичевић, *Лексикон политичке економије*, Загреб, „Информатор“, 1965. други свезак, стр. 89.

(10) Е. Рол, *Повијест економске мисли*, „Култура“, Загреб, 1956, с. 81.

(11) У првом пасусу прве стране Аристотелове *Николахов етике* помиње се изричита корелација између рада и вредности. Ова каузалност изражена је саследици речима славног хеленског мислиоца: „Негде је циљ сам чин рада, а негде је то осим рада и његов исход — неко дело. У оним случајевима где, осим делатности, постоје овн даљи циљеви произведена дела имају већу вредност од уложеног труда.“ (подвучко В. С.) *Николахова етика*, Култура, 1970, Београд, стр. 3.

(12) *Економисти XVII и XVIII столећа*, „Култура“, 1952, стр. 213.

прометно средство, платежно средство и светски новац. Такође, и са успехом, он почиње да решава и проблем количине новца потребне оптицају и при том води рачуна о брзини његовог оптицаја („учесталост њихових размјена“).

Поред макроаспекта анализе монетарних проблема, читаоцу Петијевог текста се намеће и смисаоност привредних појава: „да је на штету народа“ ако новца „има више или мање“. Снажно је, такође, присутно и опште, када говори о новцу „који је потребан за нашу привреду“, због чега, Петија можемо сматрати и нашим савремеником, не само по проблематици коју проучава, већ и по односу појединаца — друштво. (Наравно, Петијево схватање „штете народа“ и „наше привреде“ није могло да превазиђе видокруг велепоседника, што ће се јасно испољити у његовом поимању најамнине.)

Учење о најамнини обојено је код Петија друштвеним положајем најамног радника Енглеске у XVII веку, када је висину најамнине одређивао закон и када законски максимум није смео бити прекорачен. Нормативно регулисање најамнине и забрана прекорачења законског максимума подударају се и са Петијевим убеђењем. Природну основу најамнине Пети види у минимуму средстава потребних за живот најамног радника и његове породице. Ако би радник добио више од онога што му је потребно за голи опстанак, то би представљало губитак за „опћенитост“. Пети је у томе изричит. Сматра да „... би онда закон, који одређује плаће веће него што су раднику потребне управо за живот, био лоше донесен. Јер, ако допустите двоструко, онда радник ради за половину мање него што би могао радити, или би иначе радио, што је за опћенитост губитак од толико рада“ (13). Да би радници обављали одређену делатност, треба им обезбедити само онолико средстава колико је потребно да би „у најгорем случају држало њихове мисли у дисциплини и послушности, а њихова тијела у стрпљивости, коју захтијевају кориснији послови, кад се за њих појави потреба“ (14). Тако, у ствари, Пети мисли о најамнини на начин којим мисли велепоседник XVII века, и, на изванредан начин, антиципира Рикардову природну цену рада.

И напokon, што се тиче Петијеве теорије ренте она је објективно производ дуализма начина производње XVII века: односа производње у пољопривреди који имају још увек обележја старог (феудалног) и новог (капиталистичког) привређивања. У оцени ренте Пети не полази од капиталистички организоване пољопривреде, већ од појединачног пољопривредног произвођача који је власник средстава за производњу, те анализирајући његов производни процес тражи у овоме порекло и величину ренте.

Пети сматра да вишак вредности постоји у два облика: облику земљишне ренте и новчане ренте (камате). Новчану ренту изводи из земљишне ренте, што значи да је земљишна рента прави облик вишка вредности.

Природу земљишне ренте објаснио је Пети у своме следећем ставу: „Претпоставимо, да један човек може својим властитим рукама обрадити извјесну површину земље, тј. да је може окопати, изорати, из-

(13) Исто, стр. 256.

(14) Исто, стр. 209.

дрљати, исплијевити, пожети, и затим однијети жито кући, измлатити и провијати, колико захтијева господарство на тој земљи, а да је усто имао сјеме, којим може посијати исту земљу. Кажем, кад је тај човјек одбио своје сјеме од приноса жетве, а и оно, што је сам појео и дао у размјену за одјећу и друге природне потребе, да је остатак жита природна и права земљишна рента за ту годину. И да медиум од седам година, или, боље, онолико година, колико чине циклус, унутар кога се измјењују оскудице и обилности, даје редовну земљишну ренту у житу“ (15).

Из овог јасно произлази да је „природна и права земљишна рента“ разлика између приноса жетве и трошкова семена, хране, одеће и других природних потреба произвођача. Иако у томе није изричит, он поставља услове за постојање вишка вредности. Да би остварио ренту, произвођач мора да ради дуже од оног радног времена које му је потребно за опстанак (тј. за репродукцију своје радне снаге).

Пошто диференцијалну ренту изводи из положаја земљишта према великом тржишту и из различите плодности земљишта, Пети је практично дао елементе за диференцијалну ренту један век и по пре Д. Рикарда.

Наведени Петијеви доприноси економској мисли чине га оснивачем класичне политичке економије. Његова узвишена интелектуална личност утолико је већа, што је, поред дубине промишљања економских феномена и ширине захвата међусобно повезаних економских категорија, као што су вредност и облик вредности, новац и функције новца, најамнина и рента као видови новостворене вредности (и чији допринос за будући мисаони напор плејаде економиста, можда, ни сам није наследио), антиципирала највише домете које је општа економска теорија достигла у наредним столећима, пратећи адекватно материјално-производне појаве.

Зато нам је сусрет са делом Вилијама Петија, три стотине година након његове смрти, узбудљив и пуни смо уважавања и дивљења према њему јер је интелектуално обележио XVII век и непогрешиво усмерио развој економске мисли наредних столећа.

(15) Исто, стр. 219.